

צום גדליה או יום כיפור – מה להעדיף?

במאמרנו השבוע נעסוק בסוגיא מרתקת שיש לה השלכות מעניינות על צום יום הכיפורים הקרב ובא, אך היא יסודית בפני עצמה.

לכל יהודי ברור, שחלק בלתי נפרד מחובתו לקיום המצוות, הוא להכשיר את התנאים לקיום המצווה. למשל – להשיג אתרוג כשר לפני סוכות, או לדאוג שיהיו לו למחר תפילין זמינות. חובה זו חלה עליו עוד לפני זמן קיום המצווה.

עם זאת, לפעמים הסיבה שמחמתה לא יוכל האדם לקיים את המצוה איננה נובעת מהתרשלות וחוסר הכנה, אלא ממצב של פיקוח נפש, שבו ההלכה היא שהמצוות נדחות מפני פיקוח נפש. אך לפעמים האדם יכול בהכנה מתאימה מערב שבת, או לפני זמן המצוה, לדאוג לכך שהוא יימנע ממצב של פיקוח נפש בשבת, או לדאוג לכך שהמצב של הפיקוח נפש לא ידרוש חילול שבת. על כך הארכנו במספר מאמרים בעבר להבהיר האם ועד כמה קיימת חובה על האדם לטרוח מערב שבת בכדי שיוכל לשמור את השבת ולא יצטרך לחללה מטעמי פיקוח נפש.

שאלה זו נוגעת למצבים רבים, כגון אישה שנמצאת בסוף הריונה, האם צריכה להשתדל להיות מערב שבת במקום סמוך לבית החולים כך שבמקרה שתפתח לידה היא לא תצטרך לחלל שבת בנסיעה לבית החולים, או לא.

אך שאלה חמורה בהרבה היא במקרה שהאדם נוקט בפעולה מסויימת לפני זמן המצוה, שתגרום ותמנע אותו מקיום המצוה. למשל: אדם שקובע ניתוח שאינו דחוף סמוך ליום הכיפורים, שמחמתו הוא יהיה במצב של פיקוח נפש ולא יוכל להתענות.

והנה, הפוסקים אכן האריכו בנידון זה לברר את מידת החובה שיש על האדם להימנע ממצב של פיקוח נפש. ידועים דברי החתם סופר, שכתב בתשובה לשאלה האם מותר לרופא כהן לעבוד בקביעת מוות – דבר הדורש ממנו להיטמא למתים. השואל הניח שמדובר בפיקוח נפש, שהרי ללא קביעת רופא ישנו חשש שיקברו אדם בעודו בחיים. על בסיס זה הוא סבר שאין צורך שהרופא הכהן ינסה להימנע מפעולה זו.

החתם סופר (יו"ד סימן שלח) השיב לשואל:

"ולו יהיבנא ליה טעותיה, היינו אם עומד לפנינו פקוח נפש ויש לפנינו כהן וישראל נאמר כל הזריז הרי זה משובח ולא נדקדק בין כהן לישראל, אבל שיהיה כהן מכין עצמו לוותר קדושת כהונתו שאם יזדמן לפנינו פקוח נפש יהיה הוא המתעסק ולא אחר, וכי אין אנו מצווין להכין בערב שבת כל ההכנות ליולדת ולחולה ולצרכי מילה כדי שלא נצטרך לחלל שבת".

לכאורה ההשוואה של החתם סופר אינה מוחלטת, משום שבוודאי יש חומרה יותר במקרה שבו הוא עוסק, כהן המכין עצמו (כלשון החת"ס) להיטמא במצב של פיקוח נפש, מאשר במקרה של יולדת שאינה עושה שום דבר מלבד לחיות כרגיל, וכנראה כוונתו היא שאם היא חייבת למנוע את חילול השבת, כל שכן כהן זה אסור לו להעמיד את עצמו אקטיבית במצב שבו הוא יצטרך לחלל שבת.

בספר מנחת אשר על התורה (שמות סימן לח) מייסד רבינו שליט"א יסוד עצום בהבנת עצם המושג של מי שאינו נערך לקיום של מצוה. הוא מביא את דברי הצ"ח בפסחים (ג, ב) שכתב שמי שנמצא בדרך רחוקה אינו חייב להתקרב בכדי לעשות את הפסח. המנחת חינוך (מצוה ה) תמה עליו, הרי ודא שאדם חייב לעשות כל השתדלות בכדי לקיים את מצוות השם בזמן ובמועדן, ולכן אם לא טרח להתקרב לפני הפסח לירושלים בכדי שיוכל לעשות את הפסח כהלכתו, הוא מבטל מצוות עשה.

בדבריו כותב רבינו דרך אמצעית בין הדעות, על פי יסוד חשוב שמבואר בספריו בכמה מקומות. לשיטתו של רבינו שליט"א, כל מצוה מורכבת משני חלקים, עיקר המצוה, ורצון התורה. עיקר המצוה הוא החיוב המוטל על האדם לקיים את המצוה, חיוב שתקף שבעה שבה הוא מחוייב בה. למשל, חיוב נטילת לולב בחג הסוכות תקף בחג הסוכות. אך יש חלק נוסף, והוא רצון התורה שהמצוות יתקיימו, שאף אם האדם יהיה בפועל במצב של פטור מן המצוה מחמת אונס, עדיין לא קיים את רצון התורה ליטול לולב, ולכן זו חובתו מערב החג לדאוג שיהיה לו לולב, והחובה הזאת איננה חלק מהמצוה עצמה, ולכן מי שלא ידאג לעצמו ללולב לא נחשב כמבטל עשה גמור אלא כאנוס, אבל החלק של רצון התורה שיהודי זה יקיים מצוה, זה לא קיים.

על רקע דברים אלו נוכל ללמוד מחלוקת מרתקת באחרונים לענין צום גדליה וצום כיפור. הפוסקים עסקו בשאלה מעשית: אדם שמחמת מצבו הרפואי אינו יכול לצום יותר מאשר צום אחד בתוך עשרה ימים. על פי דעת הרופא שלו הוא יצטרך לבחור האם להתענות בצום גדליה או ביום הכיפורים אך לא יוכל לצום בשניהם, מחמת פיקוח נפש. צום גדליה כמובן אינו מן התורה, ולעומתו יום הכיפורים היא חובה מדאורייתא. בפשטות היינו אומרים, שמי שיכול לצום רק אחת מהתעניות יצטרך להימנע מלצום בצום גדליה בכדי שיוכל לצום ביום כיפור.

אך בעל האשל אברהם על השו"ע (סימן תרב) כותב לא כך. במילים קצרות הוא טוען טענה יסודית:

"צום גדליה ספק חשש ע"י שיתענה [לא יוכל להתענות] ביום כיפור, שייך בכך שאמרו חז"ל [עיי' ר"ן נדרים טו, ב ד"ה ולענין] עוקרים מצוה דאורייתא בשב ואל תעשה ע"י תקנה דרבנן, ויתענה, ואם אחר כך לא יוכל להתענות ביום כיפור הקדוש הרי אז יהיה אנוס ומותר. ובפרט אם פקוח נפש הותרה. והגם שיהיה אז קום ועשה, מכל מקום הרי פורשים לספינה [שבת יט, א] או למדבר בשיירא [סימן רמח סעיף ד] הגם שעל ידי זה יהיה פקוח נפש אז דוחה שבת קודש, וכל - שכן שכן הוא מצד תענית דדברי קבלה, שלא לעשות קום ועשה נגד דברי חז"ל. ובפרט דצום גדליה יותר מג' ימים לפני יום כיפור, וג' ימים לפני שבת פורשים אל שיירא כנזכר לעיל. ואם על ידי צום גדליה ספק חשש אבר, י"ל דקיל".

נפרט את טענותיו:

עליו להתענות בצום גדליה ולא להתחשב ביום הכיפורים, משום שיש לקיים תקנה מדרבנן גם במחיר של עקירת דאורייתא אם הדבר נעשה בשב ואל תעשה - כלומר לא על ידי פעולה ישירה אלא פסיבית.

ביום הכיפורים למעשה הוא יהיה אנוס מטעם פיקוח נפש כך שאין זו עבירה, ובפרט אם גדר ההיתר ביום הכיפורים בפיקוח נפש הוא "הותרה", כלומר כמי שאין כאן עבירה כלל.

על כך הוא מעיר שלכאורה ביום הכיפורים עצמו עקירת הדאורייתא היא ב"קום ועשה" – כלומר על ידי שיצטרך לאכול או לשתות, ועל כך הוא מביא את דברי הסוגיא של פורשים לספינה ולמדבר, ובפרט ג' ימים קודם השבת.

הסוגיא שהוא מביא על ההיתר בתנאים מסויימים לעלות בספינה בימים שלפני השבת עמוקה ובס"ד נאריך בה ובמשמעותה לנידונו במאמר הבא. אך מכל דברי האשל אברהם עולה גישה ברורה האומרת – עליך לקיים את המצווה העומדת כעת בפנינו, אפילו שהיא מצוה מדרבנן, ולא לעשות חשבון עבור ההשלכות של קיום מצוה זה.

אך לכאורה הדברים אינם מחוורים כל צרכם – הרי ברור שהאשל אברהם לא היה מתיר לו לעשות פעולה אחרת שאיננה מצוה ואינה חיונית שתמנע ממנו לצום ביום הכיפורים, וכגון – אדם שיבלע כדור שינה בערב פסח בשעת צהריים וישן ולא יקיים מצוות אכילת מצה. זה מוסכם לכל הדעות. אם כן, מדוע המשקל של מצוה מדרבנן יהיה שונה? הרי בכך הוא מבטל מצוה מדאורייתא?

ככל הנראה דעת האשל אברהם היא, שמאחר שכעת הוא מקיים את חובתו, יותר מוטל על האדם לדאוג כעת לקיים מה שמוטל עליו מלדאוג למצב מאוחר יותר ולחייבים שיחולו עליו אז.

בעל השדי חמד, מאריך מאוד לדון בשאלה מעניינת זאת, ומביא מדברי כמה פוסקים בשאלה זו. המסקנה שלו היא דומה – קודם כל האדם צריך לקיים את המצווה העומדת לפניו, ורק לאחר מכן הוא יצטרך לבחון את מצבו מול המצווה הבאה שמגיעה, האם הוא יכול להתענות ביום הכיפורים או לא.

אך לעומתם, רבים בפוסקים כתבו לא כך. רבי בן ציון אבא שאול בתשובה בספרו אור לציון (חלק ד) מביא את אחת הסברות שנאמרו מדוע יש לצום את צום גדליה, שהטעם הוא משום שמי אמר שאחרי שבוע ימים לא יסתלק כבר מן העולם, ולכן אין נכון לחשוב מעכשיו חשבונות של עוד שבעה ימים. בתשובתו הוא מוכיח מדברי הגמרא לא כך. הגמרא במסכת סוכה (כ"ה) מביאה מקור לדין של עוסק במצוה פטור מן המצווה, מאותם אנשים שהיו עסוקים במת, ונטמאו, מספר ימים לפני חג הפסח, כך שלא יכלו להיטהר בזמן ולעשות קרבן פסח. מכך לומדת הגמרא, שהעיסוק במצוה (קבורת מת מצוה) פוטר מן המצווה האחרת (קרבן פסח). לכאורה, מקשה הרב בן ציון, מה הראייה? הרי שם היה שבוע שחלף בין הטיפול במת לבין זמן קרבן הפסח, ואפילו אם בדרך כלל עיסוק במצוה אינו דוחה את המצווה שונה הדבר כשיש זמן רב בין מצוה למצוה – שהרי אולי ימותו אותם אנשים? בהכרח, שהיה מוטל עליהם לקחת בחשבון את המצווה העתידה לבוא בעוד שבוע ולבחון האם על ידי המצווה עכשיו כדאי שתידחה המצווה העתידית.

לכן, מסקנתו היא שאכן יש לדחות את תענית צום גדליה, בכדי שיוכל לצום ביום הכיפורים.

בית מדרש גבוה
להלכה ורפואה

BEIT MEDRASH GOVOHA FOR
MEDICAL HALACHA

עייש משפחת פולד הייז

פרשת שופטים תשפ"ב

הרב יוסי שפרונג - ראש בית המדרש

מה למעשה? כמובן אין בכוחנו להכריע במחלוקת זו, אך בספר חוט שני מעיר הגר"נ קרליץ זצ"ל הערה מעשית חשובה. לדבריו, המציאות היא שאדם שנמצא במצב כזה שהוא לא יכול לצום את שני הצומות למרות שלמעשה יש מרחק לא מבוטל בין צום גדליה ליום הכיפורים, הוא ככל הנראה נמצא כבר כעת בגדר של חולה שאין בו סכנה, והרי ההלכה היא שחולה שאין בו סכנה פטור מלצום את תענית צום גדליה, ואם כן ההלכה פשוטה – יאכל בצום גדליה ויתענה ביום הכיפורים.

במאמר הבא נכנס בעז"ה לעומקה של הסוגיא האם ומתי מותר לעלות בספינה בערב שבת ובשבת למרות שצפוי חילול שבת מחמת כן, וההשלכות של סוגיא זו על מספר מקרים הקרובים לנידוננו, בעיקר – האם יש הבדל בין פעולות שנעשות לפני השבת או לפני זמן החיוב במצוות שונות, וגורמות לפיקוח נפש שמחמתו לא יוכל האדם לקיים את המצווה, לבין פעולות כאלה שנעשות בתוך כדי זמן החיוב, כגון לאחר כניסת השבת.